

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСВОЄННЯ НІМЦЯМИ ПРИЧОРНОМОР'Я

У статті розглядаються питання історії колонізації Причорномор'я німецькими переселенцями, досліджується процес освоєння нових земель. Автор підкреслює значну роль німецької колонізації XIX ст. для Причорномор'я на прикладі Одеського регіону, розповідає про умови життя і діяльність німецької національної меншини даного регіону в XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: колонізація, німці, переселенці

В минулому між Україною та Німеччиною існували всебічні історичні контакти. На сьогоднішній день взаємини України з Німеччиною виступають як пріоритетні. Тому досить актуальним є завдання вивчення історії німецької національної меншини у нашому регіоні та очищення наших знань від негативного образу німців, що історично склався.

Об'єктом дослідження виступають німецькі колоністи Причорномор'я у XIX ст.

Предмет дослідження – процес колонізації німецькомовним населенням Одеського регіону.

Серед одеських дослідників німецької проблематики великий вклад внесла Е. Г. Плеська-Зебольд [3;4], її статті і монографії відображають аспекти економіки, культури, духовного життя німецьких переселенців. Вивченням питання земельної власності німецьких колоністів на території Російської імперії, їх повсякденним життям і діяльністю займається одеський історик М. А. Шевчук [5]. У даній статті автор посилається на роботи А. Айсфельда [1] та Ю. Г. Козака [2], які також активно вивчають історію українських німців.

Метою іноземної колонізації Новоросії було заселення і економічне освоєння порожніх земель, які були приєднані до Росії. Тут перші німці поселилися в 1786 і 1789 рр. На ці землі вони переїхали з Данцига.

Перед внуком Катерини II, Олександром I, постала складна задача – у найкоротші строки економічно розвинути приєднані українські землі та землі Криму, залишені татарами після ліквідації Кримського ханства. 20 лютого 1804 року видається Маніфест імператора, у якому передбачалося переселення «виключно хороших землеробів» [5, С. 14], виноградарів, скот оводів, людей, корисних у сільському та міському побуті. Тепер бажаючі переселитися повинні були надати російським закордонним місіям належні свідоцтва та поручительства «у тому, що вони добрі господарі і можуть, кожен з них, вивезти з собою в готівковому капіталі або товарів не менше ніж 300 гульденів» [5, С. 14]. Даний Маніфест зберігав пільги для переселенців, які надавалися ще Катериною II. Переселенцям давали гроші до моменту отримання першого врожаю. Також виділялися кошти на будівництво будинку, придбання скота, створення належних умов для ведення господарства.

Німців, які заселяли південь України традиційно називають причорноморськими німцями. В першу чергу переселенців намагалися оселити біля портових міст – Одеси та Феодосії. Заснування перших колоній в Причорномор'ї відбувалося в три періоди у роки 1803-1806, 1808-1811 і 1814-1825. Перелік колоній, які поступово виникали, надає Н. А. Шевчук у своїй роботі «Німці на півдні України (1803-1917)» [5, С. 13], автор називає такі групи колоній як Гросс-Лібентальська (поблизу Одеси), Цюрихстальська (поблизу Феодосії), Нойзатцька (поблизу Сімферополя), Молочанська (на річці Молочная, північніше Мелітополя), Глюкстальська (на сході Дубоссар), Кучурганська (біля однойменного лиману), Березанська (біля річки Південний Буг), колонії поблизу Маріуполя.

Одеса повинна була стати центром колонізації Причорномор'я. У 1803 році у це місто прибули перші німці-колоністи. Вони змушені були пройти складний шлях, але не дивлячись на труднощі приплив переселенців не зменшувався. Авторитетний дослідник К. Штумп зазначає головні причини переселення німців у Російську імперію – політичні: обов'язкова військова служба, окупації, утиски зі сторони правлячої верхівки; економічні причини: неурожаї, голодні роки, високі пільги, нестача землі; релігійні утиски і переслідування; особисті причини: різні, включаючи родинні зв'язки з людьми, які раніше поїхали за кордон.

В 1803 році до Одеси прибули перші німецькі колоністи. Головним керуючим новоросійськими колоніями був призначений герцог Рішельє. За його наказом переселенці, які прибували до міста у 1803 році, поселялися на землях, придбаних у графа Вікентія Потоцького, а також у генерала Кислинського і дворянина Княжевича саме для цих цілей. За умовами колонізації переселенцям надавалося право оглянути запропоновані їм ділянки землі і дати свою згоду на поселення на них. З часом цих земель не вистачало для розселення нових колоністів, тому були придбані нові землі неподалік від таких сіл: Маяки, Галіклея і Біляївка. Це була зручна для землеробства рівнина, пересічена ріками Дальніх, Мала і Велика Аккаржа і Барабой.

Надалі німецькі колонії розпростерлися на значній території, охоплюючи великі простори нинішніх Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької та Кримської областей.

Свою історію мають і назви колоній. Частина переселенців хотіли зберегти пам'ять про те місце звідки вони прибули. Так на Одещині з'явилися Ельзас, Кассель, Мюнхен, Мангейм, Штутгарт, Рорбах і багато інших.

Господарська діяльність німців-колоністів була різною. Вони займалися садівництвом, бджільництвом, виноградарством. Господарські успіхи німецьких колоністів загальновідомі. Завдяки їм з'явилися нові земельні культури, які раніше були не відомі у цих краях. Вони мали гарний достаток, врожай був кращий за

сусідній. Однак, для того, щоб досягти таких успіхів, переселенці змушені пройти досить складний шлях. Перші роки їхнього господарювання були нелегкими. Колоністів, які поселилися на нових землях у Причорномор'ї спіткали різні труднощі, як природно-кліматичного, так і психологічного характеру. Суворі зима, посушливе літо, загроза чуми та інших хвороб, віддаленість від історичної батьківщини і центрів цивілізації – це далеко не всі негаразди, які випали на долю переселенців.

Протягом ХІХ ст. німецькі колоністи адаптовувалися до життя в Росії. Треба сказати, що їм це вдалося зробити. У різних сферах діяльності вони досягли непоганих результатів, німецькі діячі залишили помітний слід в історії не тільки Одеси, а і всієї держави. Велику роль у становленні економічної самостійності міста зіграли німці. Під час іноземної колонізації, крім землеробського напрямку, багато уваги відводилося на розвиток ремісничої справи, фабрик і заводів. У цей час засновувались торгівельні будинки і промислові підприємства. Німці в Одесі вдало займалися торгівлею, яка процвітала до скасування кріпосного права. Найбільш багатими і авторитетними були торгівельні будинки, які належали німцям.

У 1805 році в Одесі була створена одна з перших ремісничих колоній. Тут розташовувався крупніший завод у регіоні з виготовлення сільськогосподарських знарядь і машин Іоганна Гена. Серед відомих підприємств, заснованих німцями можна назвати чавуноливарний завод «Белліно-Фендерих», фабрика золотих і діамантових виробів Генріха Мюльброннера, фабрика красок Фрейнда, фортепіанна фабрика «Карл Гааз», пивоварний завод Вільгельма Санценбахера та ін.

Крім економічних та політичних цілей треба сказати, що в іноземній колонізації уряд вбачав ще й культурне піднесення краю. Колоністи привезли на наші землі свою побутову і господарську культуру. Їх ізольований спосіб життя допомагав зберегти у повному об'ємі, привезені з батьківщини, мову та звичаї.

Серед професорів Новоросійського університету своїм високим професіоналізмом виділялися спеціалісти, пов'язані походженням з німецькими коренями, як ординарний професор класичної філології, автор більше 250 публікацій з археології та історії стародавньої Греції та стародавнього Риму Е. Р. фон Штерн, професор філософії Ф. А. Струве, професора з історії філософії Н. Я. Грота і Н. Н. Ланге та ін. Багато з них у різний час були слухачами лекцій в університетах Німеччини а, таким чином, сприяли проникненню європейських наукових ідей в освіту і науку Одеси [5, С. 52].

Для німців України, які проживали компактно в 30 районах Одеської області, а також інших областях, в Одеському педагогічному інституті був створений спеціальний відділ з метою підготовки педагогів для німецьких національних шкіл.

Релігія і церква в житті колоністів займали центральне значення. Колоністам гарантувалася свобода віросповідання. Великий відсоток серед віруючих становили лютерани. У багатьох колоніях у центрі будувалися лютеранські кірхи, архітектура яких запозичувалась з німецьких земель. Будувалися вони власними силами. Відвідувати церкву було обов'язковою справою. За ухилення відвідувати святе місце міг бути призначений грошовий штраф.

У другій половині XIX століття у німецьких колоніях активізувалися релігійні секти, які займалися місіонерською діяльністю. Набули великої популярності серед населення штундисти. Почав проникати у маси баптизм. У 70-ті роки виникла баптистська община в Одесі.

У кінці XIX століття в Російській імперії створювалися православні противосектанські місії, задачею яких було не допустити ослаблення позицій православної церкви [5, С. 46].

Розвиток освіти сприяв появі газет, які видавалися німецькою мовою. Видавничі органи займалися просвітницькою діяльністю. Першою такою газетою був «Листок листок підтримки німецьких поселенців в Росії», який почав видаватися з 1845 року. 7 січня 1863 року був надрукований перший номер газети «Odessaer

Zeitung» («Одеська газета»), яка видавалася до 1914 року. З встановленням Радянської влади випуск газети назавжди припинився. В Одеській науковій бібліотеці ім. А. М. Горького зберігалася підшивка цієї газети, але під час Другої світової війни вона зникла [2, с.5]. Крім цієї газети видавалися «Німецький Rundschau» («Німецький огляд»), «Volkskalender» («Народний календар») та ін.

На цьому культурне життя не закінчувалося. У 1861 році в місті було засновано перше німецьке товариство «Гармонія», де влаштовувалися музичні і драматичні вечори, давалися благодійні концерти і спектаклі, читалися лекції [4]. Можемо виділити клуб ремісників і промисловців. Він мав власну велику будівлю, у якій розміщувався, створений ними самими, «Новий театр».

Один з відомих постатей серед одеських купців і промисловців В. І. Санценбахер за власні кошти побудував усім відомий нам цирк, який розпочав свою роботу у січні 1894 року і по сьогодні продовжує дарувати посмішки одеситам.

На початку XX століття постало питання збереження національної культури. За ініціативою священників та інтелігенції створювалися об'єднання, які ставили за мету зберегти свою національну культуру, відкривати нові навчальні заклади, а також об'єднати міських і сільських жителів різних соціальних груп. На цей час нараховується близько 10 німецьких товариств.

11 вересня 1906 року в Одеському особливому міському у справах про товариства присутності було зареєстровано одночасно два товариства: Південноруське німецьке товариство та Німецьке товариство освіти південної Росії. Обидва товариства були тісно пов'язані між собою поставленими цілями. Основна відмінність між ними полягала в тому, що перше ставило перед собою завдання об'єднати міське населення, а друге - сільське. Південноруське німецьке суспільство основним завданням проголошувало «піднесення та захист рідної мови для збереження національності», «з'єднання всіх німців російського підданства незалежно від віросповідання та стану для охорони їх національної самобутності і віри [3, с. 326].

З початком Першої світової війни німецькомовне населення Росії стикається з хвилею антинімецького шовінізму. Це була національна, політична і економічна катастрофа.

З встановленням радянської влади насилля стає нормою спілкування між державою та населенням. Внутрішня політика придбала насильницький характер: ліквідація приватної власності, колективізація, розкуркулення з конфіскацією майна та виселення господарів, відокремлення школи від церкви.

З приходом Гітлера до влади у Німеччині стосунки між СРСР та Німеччиною погіршилися. Німців почали обвинувачувати у зв'язках з Німеччиною та фашистськими організаціями. Вони почали піддаватися репресіям за національною ознакою. До кінця 1930-х були фізично знищені десятки тисяч німців. Абсолютним піком були 1937-1938 роки, на які припадали 13 703 арешти [1, с. 81]. Наприкінці березня 1939 року усі німецькі національні райони були ліквідовані.

З приєднанням Бессарабії до СРСР (1940 р.) бессарабським німцям випала можливість переселитися до Німеччини, вони вирішили скористатися такою можливістю і залишити обжиті місця. Не всім вдалося піти на Захід. З наступом Червоної армії частини них піддалася новим репресіям і змушена була повернутися в СРСР, на них чекали трудові табори та мобілізація до трудармії.

Отже, німці, з'явившись у нашому регіоні у другій половині XVIII століття, поступово освоювали нові землі. Їх колонізація мала землеробський характер. Колоністи внесли великий вклад в розвиток Одеси та прилеглих територій: засновували нові підприємства, сприяли освітньому, духовному і культурному розвитку, займалися благодійною діяльністю. Історія колонізації на своєму шляху знала як успіхи, так і труднощі. Німці-колоністи здобували нову батьківщину, однак, трагічні події, які беруть свій початок від Першої світової війни, поставили під загрозу збереження в СРСР німецького етносу. Масові депортації, голодні роки, роки гонінь та тюрем – все це розрушало національне і економічне благополуччя етнічних німців.

Список використаної літератури та джерел

1. Айсфельд А. Немцы на юге Украины (1871-2003) / Альфред Айсфельд // Причерноморские немцы в жизни и деятельности г. Одессы и региона 1803-2003. – Одесса: Астропринт, 2003. – С. 55-86.
2. Козак Ю. Г. Немцы южной Украины: прошлое и настоящее / Ю. Г. Козак // Демократическое действие. - 1994. - №1. – С. 17-21. Режим доступа до ресурсу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1748/1/Немцы%20южной%20Украины%20прошлое%20и%20настоящее.pdf> (15.02.2016)
3. Плесская-Зебольд Э. Г. Одесские немцы. 1803-1912: научно-популярное издание / Эльвира Германовна Плесская-Зебольд. – Одесса.: Изд. «ТЭС», 1999. – 520 с.
4. Плесская-Зебольд Э. Г. Причерноморские немцы: жизнь и деятельность в Одессе и регионе. Выставка, посвященная 200-летию основания Одессы [Электронный ресурс] / Эльвира Германовна Плесская-Зебольд. – Одесса, 1994. – Режим доступа до ресурсу: <http://собор.narod.ru/txt/odessa/dutch.html>
5. Шевчук Н. А. Немцы на юге Украины (1803-1917) / Николай Андреевич Шевчук // Причерноморские немцы в жизни и деятельности г. Одессы и региона 1803-2003. – Одесса: Астропринт, 2003. – С. 9-54.

Шевченко В.

К ВОПРОСУ ОБ ОСВОЕНИИ НЕМЦАМИ ПРИЧЕРНОМОРЬЯ

В статье рассматриваются вопросы истории колонизации Причерноморья немецкими переселенцами, исследуется процесс освоения новых земель. Автор подчеркивает значительную роль немецкой колонизации XIX в. для Причерноморья на примере

Одесского региона, рассказывает об условиях жизни и деятельности немецкой национальной меньшинства данного региона в XIX – начале XX в.

Ключевые слова: колонизация, немцы, переселенцы.

Shevchenko V.

TO A QUESTION OF DEVELOPMENT BY GERMANS OF BLACK SEA COAST

In article questions of history of colonization of Black Sea Coast are considered by the German immigrants, process of development of new lands is investigated. The author emphasizes the important role of the German colonization of the XIX century for Black Sea Coast on the example of the Odessa region, tells us about the conditions of life and work of the German National Minorities in the region in XIX - early XX century.

Keywords: colonization, Germans, immigrants.